

- Словарь современного русского литературного языка. М.; Л., 1957. Т. 6
 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1979. Т. 3.
 Финско-русский словарь / Сост. Й. Вахрос, А. Щербаков. М., 1975.
 Чешско-русский словарь / Под ред. Л. В. Копецкого, Й. Филиппа, О. Лешки. М.; Прага, 1973. Т. 1.

KIETOJO *r* TARIMAS VIETOJ MINKŠTOJO ŽEMAIČIŲ ŠNEKTOSE

1. Priebalsio *r* kietinimas prieš priešakinės eilės balsius yra kai kurių rytų ir pietų aukštaičių dėsninga fonetikos ypatybė. Ji išsamiai aprašyta Z. Zinkevičiaus (1966, p. 165–166, 519) bei Ž. Urbanavičiūtės (1970, p. 61–65; 1971, p. 55–69), žr. LKA II 87 žem.

Žemaičių šnektose tam tikro kietojo ir minkštojo *r* varijavimo taip pat esama. Tai faktiškai visai kitokio tipo „kietinimas“ ar „minkštinimas“ negu aukštaičių tarmėje, nes žemaičių šnektas apima vadinamasis jotinis *r* minkštėjimas ir šitaip suminkštėjusių priebalsių keitimas kietaisiais.

Šitoks žemaičių tarmės fonetinis reiškinys yra jau atkreipęs mūsų dialektologų dėmesį (Зинкявичюс, 1973, p. 93–97). Konkrečių faktų nemažai mini Z. Zinkevičius, stengdamasis nurodyti ir geografiją (Zinkevičius, 1968, p. 153–156). Panašiai apie tai rašo ir V. Grinaveckis, daugiau dėmesio skirdamas minkštojo *r* tarimui ir to dėsno geografijai, pateikdamas daug faktų, kur matyti įvairios analogijos / *dřâuks* – *driáužas* „draugas“, *ūždřāudę* – *ūždriaudė* ir kt. / (Grinaveckis, 1973, p. 313–316), kartu pabrėždamas, kad tai kai kur „be abejo, yra naujas reiškinys“ (Grinaveckis, 1973, p. 316). Šiuo fonetikos dalyku dabar susidomėjo ir A. Girdenis, ypač atkreipęs dėmesį į dažną kietojo *r* tarimą šiaurės rytų žemaičių (dūnininkų varniškių) šnektose, kur „toks visiškai reguliarus [išretinta A. Girdenio] reiškinys gali būti tik fonetinės kilmės“ [išretinta A. Girdenio] (Girdenis, 1980, p. 34). Gaila, žinoma, kad šito reiškinių nesiekė išaiškinti „Lietuvių kalbos atlasas“, tokio klausimo nebuvo įtraukta į programą (atskiri žodžiai *trobà*, *riogsóti* gali išsamiai neparodyti to dėsno veikimo geografijos).

2. Rašant „Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyną“ (Vitkauskas, 1976) ir šiaip tyrinėjant pietų žemaičių tarmę, susikaupė iš tiesų gana daug pavyzdžių, kur kamieno **rīā*, **rīau*, **rīu*, **rīū*, **rīō* garsų junginiai, skirtingai nuo bendrinės kalbos, aukštaičių ir netgi žemaičių šnektų, daugelyje tyrinėtų tarmių yra pasidarę *ro*, *rau*, *ru*, *rū*, *ruo*, o ne *rio*, *riau*, *riu*, *riū*, *riuo*. Šiuo atveju norima panagrinėti, kaip daugelį tokių žodžių taria išsamiau tyrinėtų Kuršėnų (Šiaulių r.), Vidsodžio, Užvenčio (Kelmės r.), Pāvandenės, Viekšnālių (Telsių r.) šnektų žemaičiai dūnininkai (varniškiai).

Ten užfiksuota: *braū.nà* Krš, Užv, Vds || *brāūnà* Pvn, Vkšn „briauna“, *grā.u-t'ī* Krš || *grā.ut'ē* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „griauti“, *graus't'īn'īs* Krš || *graus't'īn'īs* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „griauštinis, perkūnija“, *gruov'īms* Krš || *gruov'ēms* Užv, Vds || *gruov'ē.ms* Pvn, Vkšn „griovimas“, *gruv'īēsā* Krš || *grōv'īēsā* Pvn, Vkšn „griuvėsiai“, *grūt'ī* Krš || *grūt'ē* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „griūti“, *gruv'īn'iet'ī* Krš || *grōv'ē-n'iet'ē* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „griuvinėti“, *gruov'ī's* Krš || *gruov'ī's* Pvn „griovys“, *karū'm'en'ī* Krš || *karū'm'en'ē* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „kariuomenė“, senosios kartos

k'eturiol'eka Krš || *k'etpruol'eka* Pvn, Vkšn¹ „keturiolika“, *kraū.nas* Krš, Užv, Vds || *krāūnas* Pvn, Vkšn (ir *b'r'itkrā'un'is* Pvn, Vkšn) „kriaunos“ („briedkriaunis“), *krāūškšlas* Vkšn „grumstas, kriaukšlys“, *kraū.š'ys* Krš || *kraū.š'os* Užv, Vds || *krāūš'os* Pvn, Vkšn „kriaušis, šlaitas“, *krauš'it'i* Krš || *krauš'it'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „mušti, stumdyti“ (plg. *kriaušyti* LKŽ VI 569–570), *krúok'in't'i* Krš || *krúok'in't'e* Užv, Vds || *krúok'it'e* Pvn, Vkšn „kriokinti, virkdyti“, *kruók* Krš, Užv, Vds || *krúók* Pvn, Vkšn „kriokia, verkia“, *kruókšena* Krš, Drv „verkimas“, *kruók-l'is* „verksnys“, *krūkš'iet'i* Krš || *krókš'iet'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „kriuksėti“, *krūkš'i* Krš „kriuksė, kiauľė“, *krūkt'i* Krš || *krūkt'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „kriūkti, skųstis, dejuoti, žviegti“, skolinys *krūk'is* Krš || *krú.k'is* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „kriu-kis“, *krá.ukla* Krš || *krá.uklā* Pvn, Vkšn „kriauklai“ (ir *pakrá.ukl'e* || *pakrá.ukl'ē* „pakriaukliai“), *ruōgl'in'iet'i* Krš || *ruōgl'en'iet'e* Užv, Vds || *rūōgl'en'iet'e* Pvn, Vkšn „rioglinėti, vaikštinėti“, *ruoksúot'i* Krš || *ruoksúot'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „riogsoti“, *ruōgl'en't'i* Krš || *ruōgl'en't'e* Vds, Užv „rioglinti“, *skraū.dā* Krš, Užv, Vds || *skrāūdā* Pvn, Vkšn „skriauda“, *skraū.s't'i* Krš || *skraū.s't'e* Užv, Vds || *skrāūs't'e* Pvn, Vkšn „skriausti“ (ir *nú.skrauda* Krš „nuoskriauda“), *srūbā* Krš || *srōbā* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „sriuba“, *srup'č'úot'i* Krš || *srōp'č'úot'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „sriubčioti“, *srupsnúot'i* Krš „sriubčioti“, *srūp't'i* Krš || *srūp't'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „sriuobti, gerti“, *srūb'in'iet'i* Krš „sriuobčioti, gėrinėti“, *srūp's'n'is* Krš || *srūp's'n'is* Pvn „sriuobsnis“, *traū.š'is* Krš || *trāūšis* Pvn, Vkšn „triaušis, asiūk-lis“, *trūkšmas* Krš || *trū.kšmas* Drv || *trō.kšmas* Pvn, Užv, Vkšn, Vds „triukšmas“, *trukšmā.ut'i* Krš || *trūkšmā.ut'i* Drv || *trōkšmā.ut'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn, skolinys *trūšis* Krš || *trú.šis* Pvn, Užv, Vds, Vkšn, *trušiena* Krš || *trōš'ienā* Pvn, Vkšn „triušiena“, *trūš't'i* Krš || *trō.š't'e* Pvn, Užv, Vds, Vkšn „triušti, lūžinėti“, *trūš'k'in't'i* Krš || *trōš'k'in't'e* Užv, Vds || *trōš'k'it'e* Pvn, Vkšn „triuškinti“ ir dar vienas kitas.

Nemaža čia pateiktų žodžių su kietu *r* tariama ir daugelyje kitų dūnininkų šnektų (Grinaveckis, 1973, p. 313). Pvz., *krúokt'e* „verkti“, *kruokl'is* „verksnys“, *grūt'e* „griūti“, *srūp't'e* „sriuobti“, *trōš'k'in't'e* „triuškinti“, *trūš'k'is* „triušis“ – Vainū-tas (Šilūtės raj.); *grā.un* „griauna“, *trūš't'i* „triušti“, *skrā.ud* „skriaudžia“, *gruov'is* „griovys“, *ruōgl'in't'is* „rioglintis“, *srūp'č'úot'i* „sriubčioti“ – Žviņgiai (Šilalės raj.): *bra.unā* „briauna“, *krāūnas* „kriaunos“, *krúoka.ut'e* „kriokauti, verkauti“, *grov'en'iet'e* „griuvinėti“, *trōkšmas* „triukšmas“, *trōkšmā.ut'e* „triukšmauti“ – Pajūris (Šilalės raj.); *ruoksúoje* „riogsojo“, *grō.va* „griuvo“, *grōv'iesā* „griuvėsiai“, *krúok* „kriokia, verkia“, *srū.bā.ut'e* „sriubauti“, *srōp'č'úot'e* „sriubčioti“ – Vařniai (Telšių raj.); *krúokā.va* „kriokavo, šūkavo“, *grō.va* „griuvo“, *srū.b* „sriuobia, geria“ – Švėkšna (Šilūtės raj.) ir t. t.

2.1. Toks reiškinys būdingas ir kai kurioms dūnininkų (šiaurės žemaičių) šnek-toms. Pvz.: *grā.ut'e* „griauti“, *b'r'itkrā'un'is* „briedkriaunis“, *krūok't'e* „kriokti, verkti“, *krúokš'ena* „krioksena, verkimas“, *nū.grōvas* „nuogriuvas“, *srōup't'e* „sriuobti“, *srōup't'enā* „sriuobtinai, sriuobte“ – Raudėnai (Šiaulių raj.), *skrā.us'*

¹ Jaunoji karta iš mokyklos jau išmokusi tarti minkštąjį *r*: *k'eturiol'eka* || *k'etor'ol'eka*, *ke-turōleka*, *keturōlektas*. Tai neįtraukta į LKŽ.

t'ę, nū'skrā.uda „nuoskriauda“, *trū'kšmas* „triukšmas“, *rūogl'ęn'iet'ę* „rioglinėti“, *grō.va* „griuvo“ – Fryškiai (Telšių raj.); *grōv'ęn'ie* „griuvinėja“, *trō.š'k'ęna* „triuškino“, *nutrōš'ę.ms* „nutriušimas“, *krū'k* „kriūkia, kriuksi“, *krō.ks'ę* „kriuksė, kiaulė“, *rūogl'ęn'ie* „rioglinėja“ – Kaunatavà (Telšių raj.); *krūoks'ena* „kriokimas, verkimas“, *krūokl'īs* „verksnys“, *grōv'ęn'ie* „griuvinėja“, *graus't'īn'is* „griaustinis, perkūnija“, *nutrō.ša* „nutriušo“, *trū.š'is* „triušis“, *krū.k'is* „kriukis“, *k'etōrūo-l'eka* „keturiolika“ – Lučkė (Telšių raj.); *srop'č'ūot'ę* „sriubčioti“, *sū.grōva* „sanguva, sukriošėlis“, *krūokč'ūoje* „kriokčiojo, verksnojo“ – Janāpolė (Telšių raj.) ir kt. Probėgomis pakalbėjęs su Eigirdžių (Telšių raj.) keliais žmonėmis teko išgirsti dvi formas: *kruōk'ę* „kriokė“, *nutrō.ša* „nutriušo“, bet ar ten čia aprašomasis reiškinytis yra reguliarus, ar ne, sunku dabar pasakyti: tai tolesnių tyrinėjimų uždavinys. Juk apskritai apie šį kietojo *r* tarimą dounininkų (šiaurės žemaičių) šnektose mūsų dialektologinėje literatūroje beveik nerašyta. Taigi dounininkų (šiaurės žemaičių) šnektos *r* ir *r'* tarimu šiuo atveju toli gražu nėra vieningos, nesudaro vieno arealo. Viena kitą pavyzdį galima rasti tik „Lietuvių kalbos tarmių“ chrestomatijoje: *krōk'ęs* „kriukiais“ Žr(LKT87), *krūoksō* „krioksiu, verksiu“ Lk(LKT84). Tai bene ir viskas, kas žinota apie kalbamąjį dalyką dounininkų šnektose.

2.2. Tas fonetikos bruožas būdingas ir žemaičiams donininkams apie Saugās, Šilūtę: *krā.ušęs* „kriaušė“, *krō.kl'īs* „verksnys“, *grū'n* „griūna“, *grā.un* „griauna“, *srā.ub* „sriaubia, srebja“ (Saūgos, Šilutės raj.), *krō'k* „kriokia, verkia“, kaimas *krō'k'is'k'ai*, *grā.ut'ę* „griauti“, *rō.gl'in't'ę* „rioglinti“ (Šilūtė), bet plg. *kr'ō.kl'in'is* „verksnys“ (Dovilai, Klaipėdos raj.), *gr'ō.vę* „griovė“, *kr'ā.ušę* (Priekulė, Klaipėdos raj.) ir kt. Vokiečių kalbos įtaka apiblukino šią donininkų šnektų ypatybę, bet skirtumai yra išlikę, aiškiai pastebimi: šiaurinės šnektos dar turi tam tikrais atvejais *r'ō-*, *r'au-*, o pietinės beveik tik *ro-*, *rau-* ir kt.

Jotinio minkštino neturi ir žodis *suř.p't'ī||sōr'p't'ę* „siurbti“ bei jo vediniai *sūr'p'č'ūot'ī* Krš, *suř'b'iel'ie* Drv || *sōr'b'iel'ie* Pvn, Vksn, *sōr'b'l'īs* Pvn, Vksn, plg. tokį pat reiškinį Laukuvos, Vainūto, Pajūrio, Žviūgių, Vaūnių, Viesvėnų, Raudėnų, net Sedos ir Varduos šnektose (panasių pavyzdžių galima rasti S. Daukanto, M. Valančiaus raštuose, A. Juškos žodyne: *kurs krauja surba, bus surbūklis*). Čia *su- < *sju-* (bendrines kalbos *siu- < *sju*), nors galima dar manyti ir apie analogiją su *srūbti*, *srubčioti* šaknimi ir vediniais iš jos (plg. *siurbčioti* ir *srubčioti*).

3. Šis kietojo priebalsio *r* tarimas, be abejo, atsirado dėl anksti iškritusio **i*, nes, kaip teisingai spėja A. Girdenis, tose šnektose „*r*/ < **ri*/ depalata(liza)cija galėjo įvykti tikrai tokioje sistemoje, kuriai buvo svetima *r* palatalizacija prieš priėšakinius balsius“ (Girdenis, 1980. P. 34), todėl iš **grjautēi*, **trjūksmautēi*, **siurbtēi* iškritus *i* [o žemaičiai turėjo tam tikrą šitokį polinkį, plg. senąjį žemaičių tarmės dėsni **tj*, **dj > t*, *d*: **jautjei > jāutei||jāut'ē*, **žādjai > žuōdei||žūode*], atsirado *grāuti*, *trukšmauti*, *suřbti* ir kt. Panašiai, rodos, buvo spėta jau kiek anksčiau (Виткайскас 1974, p. 39–40); dabartiniai surinkti įvairūs šnektų faktai, taip pat A. Girdenio naujesni tyrinėjimai ir išvados bei trumpos pažymos įvairiuose kitas, o ne priebalsio *r* tarimo problemas tyrinėjančiuose straipsniuose tai tik patvirtina.

3.1. Žemaičių šnektose vėliau yra aiškiai veikusi stipri analogija, nes prie *rog-sōti*, *trūšti* ėmė derintis, kaip matėme, skoliniai *krūkis*, *trūšis* (dar ir *šrūps* ~ *šrū-*

bas, krūks ~ krūgas, kraū.č'us || krāūč'os „siuvėjas“) ir kai kada *ra-*, ypač Švėkšnos apylinkėse, tariamas vietoje *re-*: *rāp'l'ēs* „replės“, *rap'l'ėk'ēs* „replikės“ (Grinaveckis, 1973, p. 315²); plg. dar *krāpšas* Krš, Vds, Užv „krepšys“, *krāsnā* Krš, Vds, Vks „kresna, spirgas“, *krā's'i* Krš || *krā's'ę* Užv (plg. net vakarų aukštaičių *krā's'e* Škn), *krāt'ē.ls* Pvn „kretilas“, *truñ.ksmas* Krš || *trōnksmas* Pvn, Užv, Vds, Vksn „trenksmas“ [kietasis *r* ar tik nebus atsiradęs prieš *an>un* || *on*, o tai gali rodyti reiškinių kiek senesnę kilmę] ir kt. (Vitkauskas, 1976, p. 148–139). Dėl sunkiai išaiškinamų priežasčių šis *ra-* || *re-* yra nedėsningas, nes čia esama ir svyravimų: dažnai pasakoma *kr'ē's'i* || *kr'ē's'ę*, *kr'ē't'ē.ls*. Kai kada šiuo atveju imam minkštai tarti *r* prieš seną dvibalsį *ai*, kuris išvirsta *ei*: *kr'eī.t'is* Krš || *kr'ēit'is* Pvn „kraitis“, *reī.bul'ut'i* Krš || *r'ēibol'ūt'ę* Pvn „raibuliuoti“, *kr'eī.ks* Krš, Vds || *kr'ēiks* Pvn „kraikas“ (Vitkauskas, 1976. P. 150, 300). Tai lyg bėgimas nuo tarmių atstovams atrodančio kietojo *r* perdėto tarimo, o gal čia pasireiškia gretimų dounininkų (Papilė, Judrėnai, Nevarėnai) ir vakarų aukštaičių (Šiauliai, Gruzdziai) įtaka.

Galūnėse *dar'á.u* – *dariáu*, *var'á.u* – *variáu* *r* buvo nesukietintas dėl *ė*-kam. paradigmos varžtų (Girdenis, 1980, p. 34) ir galbūt čia *-iau < *eu*, kur nebūta *į*, todėl galūnė savo išraiška nepritapo prie **riau-*, **riā-* ir kitų panašių senovinių garsų junginių.

3.2. Šitą senesnę, ne visai dėsningą ir dabar dar analogijos veikiamą priebalsį reikia labai atsargiai transponuoti, išlaikant tarmių formas autentiškas. LKŽ tomai rodo kalbininkus čia įžiūrėjus tokį pat kietinimą kaip dzūkų ir rytų aukštaičių, todėl žemaičių šnektų *krá.uklar* Krš virto *kriáuklais* (LKŽ VI 561), *kruōksu* Krš – *kriōksiu* (LKŽ VI 606), *krāūkšlas* (Luōkė) padaromas *kriaukšlu* (LKŽ VI 564), *pagrō.vos'p* (Luōkė) – *pagriūvusiu* (LKŽ III 624), *grúov'ims* (Kaļtinėnai) – *griov'imu* (LKŽ III 617), *rā.ukčūos* (Laūkuva) – *riāugčios* (LKŽ XI 512) ir t.t. Antra vertus, taip pat netinka dounininkų *r'au* transponuoti *rau-* (pvz., Darbėnų *r'āušis* be reikalo pateiktas kaip *raūšis* – LKŽ XI 324) ar traukti į bendrą straipsnį su kietąjį *r* turinčiu žodžiu (pvz., Grūšlaukio transponuotasis *riāušis* atsidūręs *raūšis* straipsnyje – LKŽ XI 324). Šitoks transponavimas labai užtušuoja svarbų kalbos istorijai tarmių fonetikos reiškinį.

3.3. Reikia dar pridurti, kad paribiais su vakarų aukštaičiais (Šiaulių r. Pakštelė, Rūvelių, Ivėškių ir kiti kaimai) kietasis *r* vis dažniau keičiamas minkštuoju, todėl ten galima girdėti net *b'r'á.ut'i's ~ briauties*, *gr'á.ušt'į ~ griāužti*, *kr'á.ut'į ~ kriāuti*, *kr'ūr'vā ~ kriūvā*, *iš'r'āū.da ~ išriaūdo*, net *gr'eib'īt'į ~ greibyti* | iš *gr'eī.p't'į ~ greibti?* | ir kt. Tai jau tarmių kontaktų rezultatas siaurame šnektos paribio ruože, nes ir gretimi vakarų aukštaičiai šiuo atveju dažniausiai turi minkštąjį *r*, pvz.: *gr'á.ušt* „graužti“, *gr'á.ut'* „griauti“, *kr'á.ut'* „krauti“, *r'o'ksó't'* „riog-soti“, *kr'āūžo'l'es* „kraujažolės“, *s'r'ūoga* „sruoga“, *s'r'āūnus* „sraunus“, *b'r'iet'*

² Tiksliai ten minimo žodžio rakibūolas šaknies balsis *a* galėjo atsirasti ne iš *ei*, nes tada turėtų būti tariama *ra'k' i' bā.ls*, kaip *ra't' i' t' t's*, *ra'kal' t.nks*, *r'e'k'ieje* ir kt., plg. dar Kuršėnų *rakibale*, nes šioje rytinėje varniškių šnektose dvibalsis *ai* kamiene išlieka nepakitęs.

kr'āūnis „briedkriaunis“, *s'r'ūtas* „srutos“ ir kt. (Šakýna, Šiaulių raj., filol. kand. A. Jonaitytės informacija)³.

Ištiktukai *r'ūkt* „kumšt“, *kr'āū.kšt* || *kr'āūkšt*, *t'r'āū.kšt* || *t'r'āūkšt* vartojami visame čia aprašomame šnektų plote, matyt, dėl garso pamėgdžiojimo. Ištiktukai apskritai labai dažnai „neklauso“ fonetikos dėsnių, todėl atsiranda visai specifinių garsų, pvz. *tprūs'* „karvių varymo žodis“ – tai susijęs su garsų imitacijos reikalais, todėl čia kokių įtakų įžiūrėti negalima.

Priešingas reiškinys – beveik absoliutus *r* minkštinimas analogiškais atvejais didžiojoje dalyje dūnininkų (šiaurės žemaičių) bei pačių pietinių dūnininkų (Tauragė, Gaūrė, Ežvilkas, Nemakščiai, Vidūklė, Rasėiniai) šnektų – yra išsamiai aprašytas V. Grinaveckio, ir kokių nors komentarų čia nereikia. Šios žemaičių šnektos beveik visiškai neturi žodžių, kur šaknyje kietas *r* būtų garsų junginiuose *rau*, *ruo* < *rō* < **rā*, *rō* < *ru* (išskyrus žodžius *trūōbā*, *trū'kt'ē*, *trū'k'is*, *rūod't't'ē* ir dar vieną kitą).

3.4. Minkštojo *r* panašiais atvejais būna ir latvių šnektose, besiribojančiose su šiaurės žemaičiais (Grinaveckis, 1973, p. 316).

4. Šiokių tokių *r* ir *r'* mišimo /?/ faktų galima pastebėti ir prūsų kalboje: *grenfings* = *greufings*; *greus* = **grauz*- (Mažiulis, 1981, p. 174; Топоров, 1978, c. 302–304), dar plg. *crausy*, *crausios* „kriaušė“ (Mažiulis, 1981, p. 281), *raples* „replės“ (Mažiulis, 1981, p. 307), nors dėl rašybos nenuoseklumo ir atsitiktinių faktų nieko tikra negalima pasakyti [čia gal ir *grauwus* „šonas, Seyte“ Топоров, 1978, c. 293–294].

Taigi žemaičių formos su *r* ir *r'* prieš *au*, *o*, *u*, *ū* /-ū/ turi būti transponuojamos taip, kaip kokiose šnektose yra tariamos, nes čia yra susipynę sudėtingi istorinės fonetikos dėsniai, yra veikusi analogija, pasireiškę įvairių kalbų ir tarmių įtaka. Kad tai nėra koks visai naujas reiškinys, rodo ne tik latvių ir gal prūsų kalbos, bet ir senieji mūsų rašto paminklai: M. Mažvydo raštuose pavartotas žodis *neufgrutu* (Mažvydas, 1974, p. 238), plg. dar varniškio S. Vaišnoro knygoje „Margarita Theologica“ (1600) parašytą žodį *sugruti* (Gerullis, 1927, p. 185). Labai daug tokių faktų L. Ivinskio (1811–1871), žemaičio nuo Užvenčio, raštuose: *gruvėsai* LKŽ III 681, *rogsoi* LKŽ XI 814, *sugrātē* „sugriauti“ ISPL1978, *atsiroglintē* ten pat, *sugrōwimas* ten pat, *sugruwimas* ten pat, *sugrāutas* ISPL1979 ir kt., plg. dar S. Daukanto *krokant* B130, *krokdamā* B164 (bet *griauti* B164), *graudamijs* B197 ir kt.

Senesnį šio reiškinio atsiradimą rodo ir jo geografija: reiškinio izoglosa, prasižėjusi į rytus ir į šiaurę nuo Kuršėnų, einanti į šiaurę nuo Raudėnų, Tryškių, pasukanti į Eigirdžių, Žarėnų pusę, paskiau einanti dūnininkų–dūnininkų riba ir kertanti donininkų (vakarų žemaičių) tarmę į šiaurę nuo Saugų, teigia, kad reiškinys galėjęs jau formotis prieš Klaipėdos krašto patekimą vokiečių valdžion. Reiškinių paplitimas, donininkų (vakarų žemaičių) bendras plotas su dūnininkais kaip tik rodo, kad čia **rj* < *r*, kai šių tarmių neskyrė kokių administracinių ribų ir sienų varžtai.

4.1. Ir apskritai neaišku, kodėl į nyko po *r*, kokios buvo priežastys, kodėl atsirado tarminiai variantai *suřbti* ir *siuřbti*. Mes tik galime dabar konstatuoti ir nu-

³ Atskirų faktų iš tos vietos (*sriūtos*, *sriāunūs* ir kt.) yra pateikta (Zinkevičius, 1966, p. 154).

rodyti, kad šitas *siurb-* šaknies keitimas *surb-* kaip tik yra tame plote, kur **r̥iau-*, **r̥iā-*, **r̥iu-*, **r̥iuo-*, **r̥iō-* virto *rau-*, *ro-*, *ru-*, *ruo-*.

4.2. Prie šito veiksmazodžio dar prisideda *siulp-* ir *sulp-* paralelės. Tose pat vietose tariama *s̥ōl'p't'e* Pvn, Vksn, Užv || *s̥ul'.p't'i* Krš, Drv, (bet plg. *s'ō-l'p't'e* Judrėnai, Rietāvas, Trýškiai, Sedā), *s̥ul'p's't'i't'i* Krš || *s̥ō.l'p's't'i't'e* Užv, Pvn, Vksn (bet *s'ō.l'p's't'i't'e* Trýškiai, Seda, Mažeikiai ir kt.). Dabar net sunku pasakyti, kas čia yra įvykę, kuri čia ankstesnė šaknis vyravo žemaičiuose (bendrinės kalbos žodynai fiksuoja daugiausia *s̥ulpstyti*, *s̥ulpti*, *s̥ulpauti*), kokia čia buvo priebalsio *s* raida (gal čia šiaurės žemaičių priebalsių suminkštinimas dėl *čiulpti* analogijos). Gerai nežinoma ir *sulp-* šaknies geografija, todėl šiuo atveju viskas hipotetiška, nes šis retai būtiniėje kalboje vartojamas veiksmazodis atsitiktinai patenka į kalbininkų dialektologų užrašus, todėl užfiksuotas netolygiai visame Lietuvos plote. Dzūkų šnektose (Drūskininkai, Rātnyčia, Kabėliai) yra girdėta *sul.pc*, bet čia įsimaišo kitokio pobūdžio priebalsių kietinimas, nesusijęs su senuoju *i*.

Vytautas Vitkauskas

SUTRUMPINIMAI, KURIŲ NĖRA LKŽ

B = [S. Daukantas] Budą Senowę Letuwiiu Kalnienu ir Żamajtiu iszraszę pagal Senowę Rasztu Jokyb's Łaukys, Petropilie, 1845.

Drv = Dirvónėnai, Šiaulių raj.

ISPL = Iwinski. Słownik Polsko-litewski. [Apie 1849–1854 metus].

Vds = Vidsodis, Kelmės raj.

Vksn = Vieksnāliai, Telšių raj.

В. ВИТКАУСКАС

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОИЗНОШЕНИЯ ТВЕРДОГО СОГЛАСНОГО *r* ВМЕСТО МЯГКОГО В ЖЕМАЙТСКИХ ГОВОРАХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В литовских говорах депалатализация мягкого *r* имеет широкое распространение (у части восточных аукштайтов и некоторых южных аукштайтов).

В жемайтских говорах известно отверждение в сочетаниях **r̥iā*, **r̥iau*, **r̥iu* (здесь впервые дается изоглосса: линия идет к востоку и северу от Куршенай, к северу от Рауденай, Тришкяй, Жаренай, Кведарна, Швекшна, Саугос, Куршский залив, к югу от Вайнутаса, Шилале, Кражяй и доходит до Тигувенай), напр.: *kriūdk* вместо лит. литератур. *kriūdkia* 'плачет, -чут', *grūn* вместо лит. литератур. *grūdna* 'валится, -яется, падает, -ют', *kraūnas* вместо лит. литератур. *kriaiūnos* 'черенок', *triūkšmas* вместо *triūkšmas* 'шум' и т. п.

Такие факты встречаются в латышских говорах, зафиксированы в памятниках прусского языка.

Отверждение мягкого произошло вследствие исчезновения согласного *i* в вышеназванных звуко сочетаниях, что отражается уже в сочинениях Л. Ивинска (1811–1871), выходяца из этого края. На основе этого фонетического закона произношение твердого *r* в жемайтских говорах по аналогии переносится и на заимствованные слова, напр.: *šrūps* (в других говорах *šriūbas*) 'винт', *trūbā* (литерат. *triūbā* 'труба') и др.

В говорах, контактирующих с аукштайтским диалектом (в некоторых деревнях около Куршенай) наблюдается произношение палатального *r* в упомянутых звукосочетаниях [gr'ū'n, kr'uōk, kr'au.nas] и даже в тех случаях, когда в литературном языке произносится твердый *r*: kr'ū'vā, литерат. *krūvā* 'куча', gr'ā.uš't'j, литерат. *grāužti* 'грызть' и др.

V. VITKAUSKAS

ON THE PRONUNCIATION OF THE HARD CONSONANT *r* INSTEAD OF THE SOFT ONE IN THE ŽEMAIČIAI DIALECTS OF THE LITHUANIAN LANGUAGE

Summary

In Lithuanian dialects depalatalization of the soft *r* is widely spread (partially in the East Aukštaičiai and some South Aukštaičiai dialects).

In the Žemaičiai dialects the hardening in combinations *rjā, *rjau, *rju is well known (the isogloss is presented here for the first time: the line goes eastwards and to the north of Kuršėnai, to the north of Raudėnai, Tryškiai, Žarėnai, Šilalė, Kražiai and approaches Tytuvėnai), for example: *kruōk* instead of the standard Lithuanian *kriōkia* „cry-ies“, *grū'n* instead of the standard Lithuanian *griūna* „fall, -s“, *kraūnas* instead of the standard Lithuanian *kriaūnos* „handle“, *trūkšmas* instead of *triūkšmas* „noise“ and so on.

Similar facts occur in Latvian dialects, they are also recorded in the Prussian writings.

Depalatalization of the soft *r* appeared as a consequence of the disappearance of the consonant *j* in the above mentioned sound combinations which is already reflected in the works by L. Ivinskis (1811–1871), who by birth is from this region. On the basis of this phonetical law pronunciation of the hard *r* in Žemaičiai dialects is analogically transferred on loanwords, for example: *šrū'ps* (in other dialects *šriūbas*) „screw“, *trū'bà* (the standard Lithuanian *triūbà* „tube“) and others.

In the dialects which are in contact with the Aukštaičiai dialect (in some villages near Kuršėnai) pronunciation of the mentioned sound is observed in combinations (*gr'ū'n*, *kr'uōk*, *kr'au.nas*) and even in such cases when in the standard Lithuanian the hard *r* is pronounced: *kr'ū'vā*, the standard Lithuanian *krūvā* „heap“, *gr'ā.uš't'j*, the standard Lithuanian *grāužti* „gnaw“ and others.

LITERATŪRA

- Gerullis J. / par./ Senieji lietuvių skaitymai. K., 1927.
 Girdenis A. Žemaičių dzūkavimas: dabartinė padėtis ir istorija // Baltistica. 1980. T. 16. sąs. 1. P. 32–44.
 Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija. V., 1973.
 Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. V., 1981. T. 2.
 Mažvydas M. Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974.
 Urbanavičiūtė Ž. Kietieji ir minkštieji priebalsiai lietuvių literatūrinėje kalboje ir tarmėse // Baltistica. 1970. T. 6, sąs. 2. P. 61–65.
 Urbanavičiūtė Ž. Priebalsių kietinimas lietuvių kalbos tarmėse // Kalbotyra. 1971. T. 23, sąs. 1. P. 55–69.
 Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V., 1976.
 Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966.
 Виткаускас В. -А. И. Морфофонематические диалектизмы в говорах жемайтов дунининков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Вильнюс, 1974.
 Зинкявичюс З. К истории палатализации согласных в балтийских языках // Latvijas PSR zinātņu akadēmijas Vēstis. Rīgā, 1973. T. 4. P. 93–97.
 Топоров В. Н. Прусский язык. Е–Н. М., 1979.